

A FALUSI ÉPÍTÉSZET HELYZETE ÉS FELADATAI

Az ORSZÁG ERŐFORRÁSAINAK helyes értékelése mindjobban a falu felé irányítja azoknak a figyelmét, akik a magyar jövő biztos alappilléreit keresik. Ezzel kapcsolatban sok szó esik a falusi és általában mezőgazdaságot űző népesség életszínvonaláról és ennek keretében lakásviszonyairól is, amely kérdés úgy a hivatottak, mint a nagyközönség érdeklődését évtizedeken át nélkülözte. Az építő ipar — mely kénytelen számolni azzal, hogy a városi és középítő tevékenységünk mélyhullám-szakaszba jutott — szintén a vidék iránt érdeklődik, remélve, hogy az elveszett egyéb munkalkalmakat legalább részben innen pótolhatja, sőt az építőművészet is szívesen tekint a falu felé.

A falusi lakásépítés kérdése azonban — mint a nagy tömegek ügyei általában — kevésbé alkalmas arra, hogy tőle távol élő érdeklődők mások adatai vagy ismertetése alapján helyes tájékozódást szerezzenek vagy éppen a dolgok irányítására alkalmas véleményt formáljanak maguknak. Kellő átélés és elmélyedés híján a jóhiszemű hozzászólók saját vérmérsékletüktől irányítva a legellentétebb következtetésekre juthatnak és így jönnek létre egyrészt olyan vélemények, hogy a hazai vidéki lakásépítést alapjától meg kell reformálni, valamint ennek ellenkezője, amely a fejlődést természetesnek és a kérdés területét szabályozásra alkalmatlannak tartja. Az alábbi ismeretetés a gyakori ellentétes vélemények közt kívánná némileg eligazítani az érdeklődőket.

Világszerte érvényesülő szabály az, hogy az építőtechnika és a lakáskultúra fejlődésének áldásaiból a városi és ipari foglalkozásúak többet élveznek, mint a műveltség és kereset szempontjából velük egy szinten álló, mezőgazdaságot űző lakosság. Hazánkban a városi legszegényebb lakosságnak csak egy kis része él ú. n. nyomortanyán, ezzel szemben nagy területek mezőgazdasági lakosságából még azok a törpe- és kisbirtokosok is a nyomortanyákhoz sokban hasonló higiéniai fokon álló viskókban senyvednek, akik viszonyaikhoz mérten valami vagyont mondhatnak magukénak.

Ez az aránytalanság, ha a népek gazdasági helyzete, általános kultúrszínvonala és hajlama szerint változó mértékben is, de minden országban feltalálható. A fejlettségben az európai országok közül Hollandia, Svájc és Dánia vezet, ezeket Németország és Ausztria követi, míg Franciaország és Anglia már nem halad sokkal előttünk,

a balkáni és keleti államok népei pedig jóval mögöttünk maradnak el. Ez az osztályozás bizonytalannal durva és nincsen kivételek nélkül, de annak megállapítására mindenesetre feljogosít, hogy elmaradottságunk nem szégyenletes és mulasztásaink helyrehozatalával még nem késztünk el.

A falusi lakásépítés elmaradottságának az okai messze a múltba nyúlnak vissza és előidézésükben különféle tényezők vettek részt, így találunk földrajzi és történelmi adottságokat (házunkban építőanyagok hiánya, a fejlődés megszakításai), kulturális okokat (vidéken szakképzett mérnökök és mesteremberek hiánya), technikai szempontokat (a kicsi házegység műszaki és költségbeli hátrányai), gazdasági tényezőket (tőkehiány), de ezek közé kell sorolnunk a vezetőségnek, az ügyvel való törődésnek a hiányát is. Mai helyzetünkben ezekből az összetevőkből csak egy-kettő változtatható meg, míg a többiek — különösen pedig anyaghiányunk és szegénységünk adottságai — súlyosabbak mint azelőtt és ezzel a fejlődés medrét is szűkebbre szabják, mint aminő az régen volt.

Az irányítás a múltban bizony nem volt mintaszerű és talán ennek köszönhetjük, hogy annyi szorongató adottság mellett tárgyunk területén mégis adódik mód közhasznú tevékenységre. Nálunk falu létesülhetett és többezemi lakosúvá fejlődhetett, anélkül hogy egészségügyi és városépítészeti szempontból egy ízben is foglalkoztatta volna az erre hivatottakat. Az építési engedélyt a falusi helyi hatóság adja meg, amelynek a jegyző, a bíró, egy kőművessegéd és nem ritkán a gyógyszerész a tagjai és az ilyen ügyekben második fokot képező főszolgabíró ma sem rendelkezik képzett szakember felett. Enyhe vármegyei építési szabályzataink falun is papíron maradnak, a tanya pedig éppen mindennemű irányításon vagy ellenőrzésen kívül esik. Az irányítás, mint látjuk, csaknem teljesen hiányzik és természetes, hogy ily körülmények közt a rendszertelenség vált rendszerré, amelyből a rendre áttérni — ott, ahol ezt amúgy is annyi ok gátolja — nem egy nemzedékre háruló feladat.

Ha mégis legalább körvonalazni akarnék a rendezés területét és ütemét, úgy a rendezésre váró anyagot mindenekelőtt *a)* a középszerű és nagybirtok, *b)* a falu, *c)* a tanyavidék csoportjaira kell osztanunk.

A KÖZÉP- ÉS NAGYBIRTOKON élő állandó gazdasági munkásságot (cselédség) a XX. század kezdetén igen rossz elhelyezésben találjuk. A csonka ország területén élő 200.000 családból fele sem bírt önálló lakással: egy középnagy szobán két család, egy „nyitott kőményes“ nagyobb „pitvaron“ (konyha) 2—4 család osztozott, éléskamrájuk pedig egyáltalán nem volt. A lakásviszonyok nem tartottak lépést sem a mezőgazdaság akkori kedvező fejlődésével, sem a szociális felfogás általános alakulásával, ami a Darányi-féle 1906. évi XLIV. törvénycikket (cseléd törvény) hívta életre. Ez minden cseléd részére önálló szoba és kamra építését teszi kötelezővé, a meglévő épületek megfelelő átalakítására pedig 10 évi határidőt szab, amely rendelkezés hatályba léptét azonban 1916-ban a háború miatt felfüggesztették és mindmáig sem léptették ismét életbe.

Időközben a természetes fejlődés és a törvényhatóságok szorgalmazása a törvényben foglalt előírásokat általában megvalósította. Ma mondhatni mindenütt megvan az önálló szoba, jobbára van kamra (a konyha sok helyen még közös), de egyéb tekintetben az épületek ugyancsak primitívek. A padló mélyen fekszik és földes, a fal nedves, az ablak kicsi, emellett szimpla és primitív szerkezete miatt még rosszul is zár. A tüzelés sehogyan sincs megoldva: télen a tűzhelyet beviszik a szobába és ennek gőzös, ételszagú környezetében melegszenek; ebben a műveletben a higiénia és a tüzelőanyaghasznosítás elveinek nincsen egymástól mit irigyelniük. Az állandó hidegben, rossz ablak és ajtó mögött a lakónak nincs módja szellőztetni és nem csoda, ha ez nem is vált erényévé. A cseléd hónapokon át nem nyitja ki rozoga ablakát, sőt hézagát homokkal önti ki és ezzel védekezik a befújó szél, a lecsapódó párák ellen, amelyekről tavasz felé sorban mállik szét az ablakok alatt a vályogfal. A mellékhelyiségek megoldása sem tart még seholy: ámyékszéket majorszámra sem találunk és ahol van, ott sem használják rendszeresen.

Így tengődik az a kereken százezer család, amelyet sorsa oly gazdákhöz terelt, akiket vagy gondolkozásuk, vagy anyagi helyzetük akadályoz a lakásügy emberségesebb rendezésében. De még a fenti helyzetkép sem elég hű, mert az elmondottakban még az épületek elhanyagolásáról nem esett szó. A tűzhely lemeze elhasad és átég, az ablaküveg kitörik és évszámra nincs aki megcsináltassa, sőt az sem ritka, hogy a szobát aszerint bútorozzák be, hogy a rozzant tetőn át beszivárgó esővíz ne az ágyba folyjék és vödörrel-teknővel fogják fel esőben a becsurgó vizet, — ha győzik. Különösen bérgazdaságokban találunk ilyesmit, ahol gazda és bérlő tudják ugyan, hogy mire volna szükség, olykor tárgyalnak vagy pereskednek is felőle, de saját szempontjukból vett fontosság sorrendjében intézván ügyeiket, ez a kérdés éveken át elintézetlen marad. Saját gazdájához a cseléd hiába megy panaszra, a hatóság nincsen seholy, jobb helyet pedig ma nem talál: így ezeréves igénytelenségéből merít segítséget és megbékél gyakran oly mostoha sorsával.

Természetesen vannak — és szerencsére nem kis számmal — a szociális gondolkodás és kötelességérzet kellő magaslatán álló gazdaságok is, ahol a cselédtörvény előírásainak megfelelő, sőt családonként külön konyhát is tartalmazó, helyesen épített és jókarban tartott lakásokat találunk.

Pedig a gazdasági cseléd megérdemli ezt a kis áldozatot, hiszen ez úgyszólván az egyetlen néposztály, ahol minden családban 5—10 gyereket találunk és amely ennek következtében már ma is a magyarság legfőbb utánpótlási forrását képezi. Ezek érdekében a Darányi-féle törvényt néhány egészségügyi építészeti előírással megtoldva mielőbb maradéktalan valósággá tenni: ez mindenki által elismert szükséglet, amelynek fokozatos megvalósítását a közeli jövő feladatai közé kell sorolnunk.

KÖZSÉGEINKBEN a széles rétegek lakásviszonya valamivel kedvezőbb: itt nincs»! meg a lakásnak az a mértékű zsúfoltsága, mint

a gazdasági cselédeknél és a saját magán való segítés lehetősége folytán annyira megoldatlan helyzetek kevésbé keletkeznek, mint egyes gazdaságokban.

A kedvezőbb helyzet azonban csak az egyszerű mértékkel mért fedél kérdésében mutatkozik; míg ha kultúrmagaslatról tekintünk körül, akkor ugyancsak sok tennivalót találunk. Más természetűek ezek közül azok, amelyek magára a házegység alakjára és felépítésére és mások, amelyek a községek rendezésére vonatkoznak.

A magyar falusi ház alakja, beosztása és az annál dívó építési szokások általában eléggé szerencsések, sőt primitívsgükben több bölcs megfontoltságot árulnak el. Sajnálatos szokás az, hogy még a szegényebb ember is két szobát épít magának, amelyből a jobbikat — a „tisztá szobát“ — rendszeresen nem használja, holott egy szoba és egy nappali tartózkodásra is alkalmassá tett, kibővített konyha építése célszerűbb, egészségesebb és olcsóbb is volna. Az egészségügy elemi követelményeinek néhány aránylag kis megterhelést okozó előírással (falak szigetelése, padló magassága és anyaga) eleget lehetne tenni; ezek rendezése a szabályrendeletek körébe tartozik.

A községrendezés terén, sajnos, inkább elmaradtunk. Amíg a községek a maguk primitív módja és szokása szerint fejlődtek, addig ha a jövő kultúra berendezéseivel nem is mindig számoló, de jellegzetes és szép községek keletkeztek. Amióta azonban a „fejlődés“ mintáját a városról kezdik átmenet, fokozat és rendszer híján, szakavatottak közreműködése nélkül lepdézni: azóta a józan ész megcsúfolásának és az eredetileg szép faluképek helyrehozhatatlan megromlásának vagyunk lépten-nyomon tanúi. Nálunk kiki úgy helyezi el házát a telkén, ahogy akarja, amiből nem is származott baj addig, amíg egyöntetű szokás dívott. A háború óta azonban ez megszűnt, a nem-falusiasan építő földreform-házhelyesek bontották először meg a rendet, de a városiaság utánzása a többiek közt is egyre terjed; aminek az az eredménye, hogy ma zártosurú és szabadonálló, előkertes és utcavonalra épült, hosszában és keresztben elhelyezett épületeknek és a velük járó tűz- és oromfalaknak azt a zagyva összevisszaságot kezdjük találni a falun is, amelyet vidéki városainkból és elővárosainkból oly hátrányosan ismerünk.

Sajnálunk kell, hogy az ösztönös fejlődés ugyanarra az útra lépett, amelyen 30—40 év előtt kisebb vidéki városaink indultak el és amelynek rossz következményeit máig sem lehetett eltüntetni.

A falusi építkezést ma irányítani kell. Rendszer szerint építtetni azonban annak kidolgozása nélkül lehetetlen és ha a megindult nyomon útban levő, 50 évre előre kiható építési anarchiának elejét akarjuk venni, — legalább ott, ahol még nem késő — úgy elsősorban községeink szabályozási tervét kell, kellően mérlegelt azonos elvek alapján, sürgősen elkészíttetni.

Városépítési és művészi igényeket falvaink nagy része tehát nem fog hamarosan kielégíteni, éppúgy amint elővárosaink képe sem fog a következő emberöltő alatt helyrejönni. Ha a háború után ezt is, azt is előrelátóbban kezeltük volna, akkor idevágó kultúránk

ma kereken egy félszázaddal lehetne előbbre; ez a megállapítás elég ok arra, hogy az elmulasztottakat pótoljuk.

A szabályozási tervvel párhuzamosan új és megfelelő építésügyi szabályzatot kell életbeléptetni, lehetőleg azonosakat az egész ország területére: reméljük, hogy kereskedelmi miniszterünk ez a program-pontja belátható idő alatt meg fog valósulni. Mindennek azonban csak akkor van értelme, ha a községek építőtevékenységét egyidejűleg szakszerű ellenőrzés alá is helyezik. Ha ezt az államháztartás szempontjából súlyos kívánságot egyszer sikerül megvalósítani, akkor még a falu viszonyaival járatos szakemberek nevelése is fontos feladat lesz, mert kellő foglalkoztatás híján ilyenek eddig elegendő számban nem képezhették ki magukat.

A tanyavilágnak városépítési kérdései kevésbé fontosak, de az építési szabályrendeletnek — és természetesen a szakszerű ellenőrzésnek — ezekre is ki kell majd terjednie.

A SZOROSABBAN VETT technikai kérdések közül egy-kettő szintén szokta foglalkoztatni a nagyközönséget.

Tudott dolog, hogy a falusi épületek legnagyobb higiéniai hátránya nedvességük, amely nemcsak a tüdőbaj elterjedésének főoka, hanem ízületi és egyéb megbetegedéseknek is kedvez.

A nedvességet a laikus vélemények többsége alapincézett épületekkel kívánja kiküszöbölni. Egy nagyírú orvosprofesszorunk, a nedves lakás pusztításának kiváló ismerője, néhány év előtt szintén alapincézéssel, illetve aknák építésével (?) vélte a kérdést megoldhatónak. Más vélemények a vályogfalban látják az egészségtelenség főokat.

Ezekkel a nagyrészt nem tárgyilagos beállításokkal szemben a kérdés helyes mérlegelése a következő:

A falusi kis házaknál kétféle nedvességgel kell számolnunk. Egyik a földhöz közel fekvő padlójú, alapincézetlen épületekben a földnek a padlón át történő kipárolgása, a másik a talajnak a falakban haj csövesen felszívódó nedvessége.

Előző ellen az alapincézés tökéletes védelmet nyújt ugyan, de ez magas költsége és túlzottsága miatt nem képezheti a tömegek részére alkalmas általános megoldást.

Ha a terep, amelyen építünk, egészséges (nem vizenyős) fekvésű, úgy teljesen elegendő, ha a szoba padlóját 40—50 centiméternyire a föld színe felé emeljük ki és alája száraz feltöltést (salak, téglatormelék, homok) alkalmazunk, végül ha a lakóhelyiségekben a vertagyag helyett deszkapadlót készítünk. Nedves területen a fapadló alatt vertagyagból és szigetelőlemezből készíthetünk olcsó és elegendő szigetelést.

A falban felhúzódó talajnedvesség elhárítási módja ma nem probléma: a falba szigetelőlemezt kell helyezni, ami szobánként 10—15 pengőbe kerül és biztos eredményt nyújt. Sajnos, hogy ennek szükségét ma még hangoztatni kell, de ha ez már így van, az alkotandó építési szabályrendeletnek könyörtelen szigorral kell lesújtani mindenkire, aki falat épít lemezszigetelés nélkül.

Ha az alap- és lábazatfalat szilárd anyagból építjük és a vízszintes szigetelést helyesen alkalmazzuk, úgy a felmenő fal nyugodtan épülhet vályogból. A „tömésfal“ vagy más néven „vertfal“ a levegőt túlon túl elzárja és ezért egészségileg csak másodrendű minősítésre tanhat számot, a vályogtéglaából épített fal és a „fecskerakású fal“ azonban egészen kifogástalanok, nagyobb vastagságuk révén melegebbek, mint a szokásos méretű téglafal, a legtöbb kőfalazatot pedig — egészségügyi szempontból — messze felülmúlják.

A vályogfal kiküszöbölése tehát műszakilag nem szükséges, a tőkeszükséglet megnövelése miatt nem is volna helyes,¹ emellett nem is lehetséges; ez a mi viszonyaink közt egy olyan adottság, amellyel számolnunk kell. A mi koldusszegény kis falusi építőknél nincsen erre a célra 800—1000 pengője, e mellett a 8—10 vagont kitevő téglák és homok helyszínre szállítása is sok esetben teljes egészéggel megoldhatatlan feladat elé állítaná.

HOGY MINŐ LEGYEN a rendezést képviselő közszabályozások elve és az építési szabályrendeletek érdemi tartalma, annak további részletezése meghaladná e közlemény célját és kereteit. Azzal azonban tisztában kell lennünk, hogy ott, ahol addig teljes rendezetlenség volt, nem lehet a teljes rendet célul kitűzni és e helyett a gyakorlatilag megvalósítható keret határainak helyes megállapítására kell törekedni. Ne tévesszük szem elől, hogy falusi népességünk — ma szegényebb — és tőkeszegényebb is — mint bármikor volt, ezért kétszer is meg kell fontolni minden olyan előírást, amely az egyesek építkezését megdrágítaná. Tisztelni kell minden elgondolásunkban a falusiak konzervatív szellemét, a meghonosodott primitív szokásokból kímélni kell, ami célszerű vagy legalább is nem káros, — hiszen ezek nagy értékek — végül azokat a technikai újításokat, amelyek a teljes gyakorlati kipróbáláson még nem estek át, ki kell a rendezés köréből rekeszteni.

A falusi építészet fejlesztésének a nem nagy rokonszenv elé tekintő hatósági előírások mellett a természetes úton történő szabad fejlesztés volna másik fontos eszköze. Az írott propaganda itt majdhogy semmit sem ér, mert sem a falusi építető, sem az épületet tervező falusi mesterember könyvet nem olvas, ha azonban nekik tetsző példát látnak, azt szívesen követik. Az így élő példa útján történő fejlesztésre a tervezett telepítési tevékenység fog kedvező alkalmat szolgáltatni.

Ha ebből az alkalomból tervező építészeink a falusi gyakorlattal közvetlen összeköttetésbe jutnak, eszméik vetőmagként hullanak majd szét, amelyekből az egészségesek — megfelelő alkalmazkodás után — bizonyosan jobb irányba fogják terelni a művészi szempontból ma visszaesés korszakát élő népies építészetet.

Kotsis ENDRE

¹A háború után felépült 200.000-nél több falusi háznak tisztán téglafalakkal való ellátása kerekén 2-300 millió pengőt igényelt volna, amely tőkét — ha meg lett volna — a szóbanforgó mezőgazdasági kisüzemekben sokkal gyümölcsözőbben lehetett volna elhelyezni,